

NEXUS LINGUARUM

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 80 ÉVES
NYOMÁRKAY ISTVÁN AKADÉMIKUS
TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Lukács István

ELTE BTK
SZLÁV ÉS BALTI FILOLÓGIAI INTÉZET
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK
BUDAPEST, 2017

SZAKMAI LEKTOROK
Bańczerowski Janusz
Jászay László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© szerzők
© ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő: Lukács István
A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-859-4

TARTALOM

Bañcerowski Janusz	
Nyomárkay István akadémikus nyolcvan éves.....	9
Bajzek Lukač Marija	
Slovenska zemljepisna lastna imena na Gornjem	
Seniku in v Porabju.....	15
Bañcerowski Janusz	
Néhány gondolat a nyelvhasználat alapegységéről...	25
Császári Éva	
A szlovák szótárirodalom legújabb mérföldköve.	
Az első szlovák etimológiai szótár.....	43
Дудащ Мария	
Гневът в унгарската и българската фразеология...	51
Dudás Előd	
Kaj-horvát anyag Maks Pleteršnik szlovén–német	
szótárában.....	61
Dziewońska-Kiss Dorota	
<i>Człowiek człowiekowi wilkiem</i> – obraz wilka w języku	
polskim (w świetle związków frazeologicznych	
i przysłów).....	71
Федосов Олег	
Как достигъ <i>совершенство</i> ?.....	81
Gyivicsán (Divičanová) Anna	
Rozmýšľanie o slovenskom národnom hnutí,	
o jazyku, o kultúre	
(Štefan Leška, Karol Straka, Ľudovít Haan).....	93
Gyöngyösi Mária	
A „törpe” Alekszandr Blok mitopoétikájában	
(Alakváltozatok és forrásaik).....	101
Imrichová Mária	
Slovenská právnická terminológia	
a problematika polysémie termínov.....	115
Jakovljević Dragan	
Književnost, novi mediji i postčitalačka generacija...	125

Janiec-Nyitrai Agnieszka	
Narošle postpamięci. Na marginesie węgierskiej trylogii Krzysztofa Vargi <i>Gulasz z turula, Czardasz z mangalicą i Langosz w jurcie</i>	135
Janurik Szabolcs	
Angol mintára keletkezett tükörszavak a magyarban és az oroszban.....	147
Ясаи Ласло	
Средства грамматики и картина мира в русском языке.....	161
Kiss Szemán Róbert	
A katolikus irodalom mint újkori kulturális képződmény sajátosságai.....	173
Kroó Katalin	
Az irodalmi szövegben rejlő <i>megszólítás</i> szemiotikai alakzatáról.....	183
Лявинец-Угрин Марианна	
Современная лексикография русинского языка..	195
Лебович Виктория	
К вопросу литературной ономастики у И. Нечуя-Левицкого.....	207
Lukács István	
A horvát <i>Sibila</i>	219
Menyhárt Krisztina	
„Zöldségeket beszél”. A zöldségek a magyar és a bolgár közmondásokban.....	231
Михайлов Камен	
Via Danubius.....	243
Milosevits Péter	
Jovan Dučić versei Babits Mihály fordításában.....	255
Nagy István	
Íráspoétika, írásethosz. Marina Cvetajeváról.....	271
Палоши Ильдико	
Мультисубъектность как семантическая категория в русском языке.....	283

Pátrovics Péter	Aspektualität – Temporalität – Kasus – Referentialität und Wortstellung im Deutschen und in den slawischen Sprachen. Mutmaßliche Zusammenhänge.....	297
Pavičić Mladen	Ivan Prijatelj <i>A szlovének irodalma</i> című irodalomtörténeti áttekintéséről.....	307
Péter Mihály	Két költő a szerelem másodvirágzásától (Puskin és Tyutcssev).....	317
Ráduly Zsuzsanna	Eponimák a lengyel és a magyar egyházi terminológiában.....	323
Sárköziné Vandan Enhzaya	<i>Вдрузь Достоевского в монгольском переводе романа «Братья Карамазовы»</i>	335
Urkom Aleksander	Učenje stranog jezika u digitalnom dobu.....	343
Várnai Dorota	Renesans w Polsce i na Węgrzech.....	353
Vig István	Prebacivanje kodova u djelu „Az török áfium ellen való orvosság” (‘Lijek protiv turskoga opijuma’) Nikole Zrinskog.....	365
Zoltán András	Régi keleti szláv jövevényszavaink kérdéséhez.....	377
Zsilák Mária	A budai Egyetemi nyomda szlovák kiadványainak nyelvváltozatai az egységes modern irodalmi nyelv kialakulása tükrében.....	385

ГНЕВЪТ В УНГАРСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ

Мария Дудаш

От езиковедските изследвания се вижда, че езиковата картина на света представлява все по-голям интерес. Банчеровски в излязлата през 2008 г. монография дефинира езиковата картина на света така: „картина на обективната реланост, съществуваща в съзнанието на хората, които имат подобен опит и са съмишленици“ и „разпознаване на вида на реалността [...], който едновременно предполага носителя на знанието“ (BAŃCZEROWSKI 2008: 142). Езиковата картина на света се явява в граматичните структури, лексиката, фразеологията, синтаксиса, семантиката, етимологията, стилистиката, ономастиката и в езиковия етикет.

В доклада се разглежда употребата на гнева в унгарската и в българската фразеология. Гневът, според тълковния речник на българския език, е чувство на силно възмущение и негодувание (СТР 2004: 199). Съвременните психолози разглеждат гнева като първична, естествена емоционална реакция на хората, съществена за оценяването им. Гневът днес се възприема като негативна емоция с широк поведенчески спектър, която варира от слабо раздразнение до силна ярост. В ежедневието понятието емоция се използва като синоним на чувство, но в психологията това са две различни понятия. Емоцията е високо интензивно психическо състояние, тя е силна краткотрайна възбуда, докато чувството може да бъде продължително, дълготрайно, със субективно-оценъчно отношение към определен обект.

И в двата езика съществуват много синоними за гняв. В унгарския: *düh* 'яд', *bosszankodás* 'гняв', *méreg* 'отрова', *duzzogás* 'сръдня'. В българския: *яд*, *раздразненост*, *ядовитост*, *яръст*, *свирепост*, *лудост*, *бяс*.

Гневът е едно от основните десет чувства: радост, тъга (скръб), интерес (възбуда), изненада, гняв (яд), отвращение, презрение, страх, срам, вина (JUHÁSZ-TAKÁCS 2006: 85).

В християнската култура той е сред седемте смъртни гряха: похот, чревоугодие, алчност, леност, гняв, завист, гордост. Въпреки многовековната култивация, гневът остава често срещано явление.

Корпусът на доклада включва повече от 200 унгарски и български фраземи. В текста първо се представят фраземите, които се срещат и в двата езика, и са близки по структура и значение, след което следват примерите, характерни само за единия език. Основното значение на предлаганите фраземи е: извънредно силно се гневя; много ме е яд; ядосан, раздразнен съм. Ако има допълнително значение, то ще бъде представено до фраземата. Класификацията е според компонентите на фраземите.

Гневът и в двата езика се явява като отрова. В унгарския език гневът е вътре в нас, той иска да ни унищожи: *méregbe gurul* 'търкаля се в отрова'; *pukkadozik a méregtől* 'пука се от отрова'; *majd felrobban mérgében/a méregtől* 'едва не избухва от отрова'; *majd megesz/megöl/szétvet a mérég* 'едва не го изяжда/убива/скъсва отровата'; *majd megpukkad/szétrobban/szét pattan a méregtől* 'ще пукне/се скъса от отровата'.

В българския език гневът е акумулираната в нас отрова, която искаме да изхвърлим навън: *блювам гущери и чемери*; *блювам зехир*; *бълвам отрова*.

Наличието на глаголи като *бълвам* и *блювам* (диалектна остаряла лексема) със значение 'изхвърлям със сила и в голямо количество навън от себе си; изригвам, разг. повръщам' потвърждават безспорно този факт.

Колоритни са диалектните компоненти на ФЕ *чемер* и *зехир*. Родопската дума *чемер* означава 'отрова, дявол, голяма мъка, проклетия' и по всяка вероятност има връзка със силно отровното растение *чемерика*. Зехир също означава 'отрова, яд или злоба' и идва от турски.

Много често гневът е свързан с болести, с болестно състояние, защото е придружен от редица физиологич-

ни реакции или процеси. Той физически застрашава човека, отразява се върху здравето и върху състоянието на тялото.

Гневът, като емоционална възбуда, става причина за нарушение на топлинното равновесие в организма с придружени болки във вътрешните органи като черен дроб, черва, жлъчка или в подлъжичната област, там където свършват гърдите и започва корема. За да бъде означено абстрактното понятие за гняв, човекът избира температурни явления като *възвирание, завирание, кипване* или *смъдене*, т.е. *жегване*, а както е известно, високата температура и огънят имат разрушителна сила върху организма: *gőzöl a feje* 'възвират му главата'; *forr benne a düh* 'кипи в него ядът'; *forr a haragtól* 'кипи от гняв'; *forr benne a méreg* 'кипи в него отрова'; *forr az epe* 'възвират жлъчката'; *felforr az agyvize/vére/az ereje* 'възвират му мозъкът/кръвта/жлъчката'. В българския *възвират ми/възври ми дроба; възвират ми/възврат ми червата; смъдва ме/смъдне ме под лъжичката*.

Силният гняв причинява болки във вътрешните органи: *epeömlést kap* 'спуква му се жлъчката'; *megszakad a lépe* 'спуква му се далака'. Обикновено славянските култури също свързват гнева с черния дроб, както и с течното жълто-кафяво отделяне на жлъчката – жлъч, която искаме да изхвърлим от организма: *изливам си/излея си жлъчката, срещу някого; пукна ми се/пукне ми се, спуква ми се/спука ми се жлъчката*.

Може да се яви риск от заболяване: *eldurran/bedurran/szétdurran az agya* 'гръмва/пуква му мозъка'; *agyvérzést kap* 'получава инсулт'; *elveszti a józan eszét* 'загубва си разума'; *guta kerülgeti/majd megüti a guta* 'инсулт го застрашава'; *ideget kap* 'получава нерви'. Фраземите с компонент инсулт имат второ допълнително значение. В унгарския език с тях се изразява повишено топлинно състояние, което може да доведе до инсулт.

Под влиянието на гнева човек губи психическата си издръжливост и способността си за рационално мислене

или действие. Настъпва момент, когато човекът не може да овладее гнева и гневът управлява човека. Негативните емоции са свързани с нервната система, която „отговаря“ за психическото равновесие на човека. Наличието на „нерви“ говори, че човекът е раздразнен, неовладян, психично и емоционално неустойчив. Нарушението на нервната система води до гняв и загуба на търпение: *kijön/kihoz a béketűrésből/ a sodrából* 'излиза/изкарва от търпение'; *скъсвам/скъсам нервите, на някого; изваждам/извадя, изкарвам/изкарам от релсите/от (из) търпение, някого; изливам/изляза от (из) търпение.*

Много често изразяването на гнева е придружено с разширяване на кръвоносните съдове, повишаване на кръвното налягане и прилива на кръв: *a vér az arcába szökik/ a fejébe tódul* 'кръвта се качва в лицето му/в главата му'; *качва ми се/качи ми се кръвта в главата; разиграва ми се/разиграе ми се кръвта.*

За прилив на кръв съдят по лицето и очите, които са своеобразно огледало на явлението. Те издават емоционалното състояние и това, което в момента се преживява. Лицето и най-вече очите стават червени: *vérbe borul a szeme* 'очите му кръвясват'; *vérben forog a szeme* 'в кръв му се въртят очите'; *vérben forgó szemekkel* 'с кръвясали очи'; *наливат ми се/наляят ми се очите < с кръв>; става ми/стане ми кръв пред очите.*

Емоциите се свързват с цветове. Най-вече червеният цвят е характерен за гнева. В унгарския език червеният цвят във фраземи със значение ядосан съм, се явява в сравненията: *olyan piros/vörös a feje/az arca, mint a cékla* 'лицето/главата му са червени като цвекло'; *vörös, mint a (főtt) rák/a paprika/a pulyka* 'червен като (сварен) рак/пипер/пуйка'. Палитрата обаче се допълва от черен: *a szeme előtt elsötétül a világ* 'притъмнява пред очите му'; *притъмнява ми/притъмнее, причернява ми/причернее ме пред (на) очите; почернял като пезул* (пезул е вдлъбнатина, вдлъбнатото място в стена, зид, долап или лавица за поставяне на дребни предмети; ниша); от синьо-зелен: *kékre, zöldre válik* 'става

син-зелен'; *ставам/стана син-зелен*; от лилав: *belilul a feje/az arya* 'главата/мозъкът му става лилава'; *lila lesz a feje* 'главата му става лилава'.

Висока степен на гняв предават чрез симптомите пяна от устата или скърцане със зъби: *habzik a szája* 'пяна му излиза от устата'; *пяна ми излиза/излезе от устата*; *с пяна на уста* <та >; *csikorgatja a fogát* 'скърца със зъби'; *скърцам* <със> зъби.

Гневният човек визуално издава своята отрицателна емоция, той е безсилен пред нея и няма никакво влияние върху възникването на това състояние. Гневът много силно се отразява в очите: *szúrós szemmel méreget* 'с бодливи очи наблюдава'; *vasvillaszemekkel néz* 'гледа с очи като желязна вила'; *úgy néz vkire, mintha apját-anyját megölte volna* 'гледа го като че ли убил майка си и баща си'; *gyilkol/öl a tekintete/a szeme* 'очите му убиват'; *gyilkos szemmel méreget* 'с очи убийци наблюдава'; *majd felnyársal a szemével* 'ще напие с очите си'; *изпод (под) вежди, гледам/поглеждам; не се седи насреща ми*.

Гневът е разрушение. За да изрази абстрактното понятие на гнева – емоция, недостъпна за непосредствено физическо познание, човекът се старее максимално да я определи, прибегвайки към конкретни действия или ситуации от битов характер: *tépi a haját* 'дере си косата'; *дере кърпи*; *разцепих си пазвата*; *изкапах ми клинете*. Глаголите *дере*, *разцепих* и *изкапах* много ярко подчертават разрушителното действие на гнева.

Гневът е природна разрушаваща стихия: *villámokat szór a szeme* 'очите му хвърлят мълнии'; *szikrákat hány a szeme* 'очите му хвърлят искри'; *мятам мълнии/светкавици* (гледам гневно, свирепо). Стихиите излъчват висока температура: *tűzet hány* 'хвърля огън'; *огън и пламник*; *огън и пламък* (за човек – много сърдит, много ядосан); *горя, не кадя*.

Следващите примери са характерни само за единият език. Сравненията са типични за унгарския език. За изразяване на ядосан се срещат следните сравнения: *mérges, mint a kutya* 'ядосан като куче'; *mérges, mint a (kurta)*

kígyó 'ядосан като (къса) змия'; *mérges, mint a hörcsög* 'ядосан като хамстер'; *mérges, mint a pulyka* 'ядосан като пуйка'; *mérges, mint a paprika* 'ядосан като пипер'; *olyan, mint a kakas* 'като петел е'; *olyan, mint a küldött farkas* 'като пратен вълк е'; *olyan, mint a pulykakakas* 'като мисир е'; *olyan, mint a puskapor* 'като барут е'; *hamar felrottyan, mint a forró kása* 'бързо възвира като гореща каша'. В унгарския език силният гняв се сравнява главно с животни, които имат изразен негативен характер.

В унгарския език гневът може да убие: *gyilkos kedvében van* 'той е в настроение на убиец'; *szinte gyilkol/öl a tekintete* 'погледът му почти убива'; *úgy néz valakire, mintha apját-anuját megölte volna* 'гледа го, като че ли убил майка си и баща си'.

В българския език гневът може да се уподоби на лоша храна и неприятен вкус. Състояние на силен гняв, преминаващ в яд, определя думата *ягорид* (недозряло, кисело грозде) със значение силно се разгневявам, ядосвам. Парлива като гняв е копривата: *гъби и коприва ям* 'заканвам се жестоко в яда си на някого, говоря заканително и със злоба'; *никал на коприва* 'много ядосан, разгневен съм'. Неприятен, кисел вкус има оцетът: *изтурям си/изтуря си оцета* 'изливам си гнева, яда'; *кисел като турчин през (на) рамазан* 'много сърдит, ядосан'. За гнева напомня катранът: *катран ми капе от брадата* 'много съм сърдит, почернял съм от яд'.

Гневът е лоша сила, отрицателна емоция, която се асоциира с възможно най-лошото като дяволът или късия – те ни обземат: *вземат ме/хващат ме/хванат ме/прихващат ме/прихванат ме* дяволите; *перват ме/пернат ме* дяволите; *окачил ме е късия; не съм на себе си*. Интересна, обусловена културологично, е ФЕ *превземат ме русалиите* 'силно се разгневявам', свързана със стар български обичай. Русалиите са нечисти, вредоносни сили, подобни на самодивите, които понякога могат да излекуват човек от тежка болест, но в повечето случаи носят беди и смърт. В народните предания русалиите са митични женски създания,

свързани с растителността и водите, подобни на древногръцките нимфи. Русалиите са също така обредните лица – мъже. Тайните мъжки общества на русалиите, наричани още калушари, носят плодородие, лекуват и гонят демони. Русалийските игри имат езически произход. Те са характерни само за Северна България и се изпълняват през така наречената Русалска неделя – седмицата, която започва от празника на Свети Дух, точно 51 дни след Великден (ГЕОРГИЕВА 1993: 161-162). Посочената ФЕ, свързана с културата на българския народ, е запазила стар обичай, благодарение на който можем да разкрием мотивацията на самата ФЕ.

Гневът бива също оприличаван на опасно животно, което е вътре в нас, затова ние искаме да го изхвърлим. Животни като гуцер, жаба, змия, оса или куче хапят, а някои са способни да отделят отрова: *блювам гуцери и жаби; блювам <зелени> гуцери; бълвам <зелени> гуцери; бълвам змии <и гуцери>; змии варя; зайли са ме кучетата; на оса (оси) пикал*. При славяните змията и осата символизират злоба, те хапят (ГЕОРГИЕВА 1993: 20-21).

ФЕ *набрал ми е като змия на опашката* се свързва с вярването, че змията си събира отровата на опашката. Страхът и недоверието на човека към змиите, породени още от древни времена, са се запазили и до днес. Змията обикновено се асоцира с отрова и смърт, въпреки че следва да се отбележат и други асоциации, включително положителни. Окраската на тялото на гуцера, варираща в различни нюанси на кафяво и зелено, също подсилва гнева, който в човешкото съзнание е най-често зелен: *позеленявам/позеленея като гуцер*.

Гневът може да е компонент на фраземите. В унгарския език един човек може да дразни друг, т.е. да го 'разгневява' *haragra ingerel*; да предизвиква изблик на подобно чувство *éktelen haragra gerjed/gyullad/lobban* 'запалва/шамва силен гняв'. В същото време унгарецът не сменя бързо мнението си, той *haragot tart/haragban áll* 'държи гняв/стои в гняв'. Има случаи, когато гневът го *haragját elteszi*

holnapra 'оставя за утре', решава, че ще прояви яда си в по-късен момент. Трябва да се внимава, защото *a harag rossz tanácsadó* 'гневът дава лоши съвети' и като сме ядосани, може да сторим неща, за които по-късно ще съжаляваме. Има фраземи с лек хумор – *a harag árt a szépségnek* 'гневът вреди на красотата', защото който се сърди, който е ядосан, най-често на себе си вреди. И последно, един съвет: *a szakáccsal nem jó haragban lenni* 'с готвача бъди в добро отношение', да не се сърдим на хора, от които чакаме добро.

В българския език гневът се среща като компонент във фраземите: *бера ядове; яд ми капе на сърцето* със значение ядосан съм; но българинът има желанието да изхвърли, да извади натрупания вътре в него гняв като лоша или течна субстанция: *изваждам си/извадя си гнева/яда, от (на) някого; вадя си, изкарвам си/изкарам си, изливам си/изляя си гнева/яда.*

Гневът като основна човешка емоция често се явява във фразеологията на унгарския и българския език. Има много общи черти, но има някои, които са характерни само за единия език. И в двата езика гневът е отрова, свързан е със симптоми на болести, от които организмът иска да се освободи, затова във фраземите се употребяват глаголи със значение – движение навън. Вътрешните органи също са често срещани компоненти на фраземите. В унгарския език жлъчката и далакът, в българския език жлъчката, черният дроб и червата. Кръвта се проявява в две положения. Когато се дига кръвното налягане и кръвта се качва в главата, и когато очите се зачервяват от силното негативно чувство. И в двата случая кръвта е видна за околните и чувството не може да остане скрито. Цветове се свързват с гнева – червеният цвят изразява силен гняв, синьо-зеленият цвят – пребледняване, лилавият цвят – неуправляема емоция, черният цвят, почерняването е характерно за извънредно гневен човек. Във фразеологията на двата езика гневът се свързва с животни и растения. В унгарския с рак, пуйка, куче, хамстер,

змия, вълк, петел; в българския – с гушер, жаба, змия, оса и куче. Общи са кучето и змията. По отношение на растенията не се забелязва такова „изобилие“. В унгарския се явяват цвекло и пипер, в българския гъба и коприва. В унгарския има много сравнения. В българските фраземи цветовете и животните са характерно определяване а чувствата.

Предложените наблюдения дават основание за обобщението, че гневът покрива широк спектър от отрицателни понятия, които се асоциират само с негативното: лошо животно, отрова, лоша сила, болестно състояние, разрушение, природна стихия, лоша храна или лош вкус.

Гневът, като характерната за човека отрицателна емоция, е намерил широко отражение в унгарската и българската фразеология.

ЛИТЕРАТУРА

- BAÑCZEROWSKI Janusz, 2008: *A világ nyelvi képe*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- JUHÁSZ Márta, TAKÁCS Ildikó (szerk.), 2006: *Pszichológia*. Budapest: Typotex Kiadó.
- ГЕОРГИЕВА Иваницка, 1993: *Народна митология*. София: Наука и Изкуство.
- СТР: БУРОВ Стоян, БОНДЖОЛОВА Валентина, ИЛИЕВА Мария, ПЕХЛИВАНОВА Пенка (ред.), 2004: *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения*. Абагар.

РЕЧНИЦИ

- BÁRDOSI Vilmos (szerk.), 2003: *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest: Tinta.
- O. NAGY Gábor, 1966: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.

- T. LITOVKINA Anna, 2005: *Magyar Közmondástár*. Budapest: Tinta.
<http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>
- DUGONICS András, 1820: *Magyar példabeszédek és jeles mondások*. Szeged.
- ERDÉLYI János, 1851: *Magyar közmondások könyve*. Pest.
- MARGALITS Ede, 1896: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest.
- SIRISAKA Andor, 1891: *Magyar közmondások könyve*. Pécs.
Български национален корпус. <http://dcl.bas.bg/bulnc/>
- НИЧЕВА Кети, СПАСОВА-МИХАЙЛОВА Сийка, ЧОЛАКОВА Кристилина, 1974: *Фразеологичен речник на българския език*. Том първи А–Н. София: БАН.
- 1975: *Фразеологичен речник на българския език*. Том втори О–Я. София: БАН.
- НИЧЕВА Кети, 1993: *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.